Rörligare kulturarv?
KMV och det romska kulturarvets landskapsdimension

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
Guldhedsgatan 5A (Wavrinskys plats) *Besöksadress*
Box 130, SE 405 30 Gothenburg, Sweden *Postadress*

Projektet har haft medarbetare med bakgrund i disciplinerna *kulturvård, etnologi, humanekologi, antropologi, arkeologi* och med följande institutionstillhörighet: *Institutionen för kulturvård, Insitutionen för globala studier, Institutionen för historiska studier*, samtliga Göteborgs universitet.

Projektledare: Ingrid Martins Holmberg, FD, f. 1964, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Box 130, SE 405 30 Gothenburg, Sweden, ingrid.holmberg@conservation.gu.se

Projektmedarbetare:
Ingrid Martins Holmberg, FD
Erika Persson, FK
Sebastian Ulvsgärd, FK
Anna Bohlin, docent
Kristian Jonsson, FK
Staffan Appelgren, FD
Maria Persson, FD
Annelie Sjölander- Lindqvist, docent

Sammanfattande resultat

Under loppet av (vad man vet) sjuhundra år har Romer efterlämnat fysiska och immateriella avtryck i det europeiska kulturlandskapet, spår som dock endast sällan röner allmän uppmärksamhet i termer av historia eller kulturarv. Samtidigt har den svenska offentliga kulturarvssektorn under senaste decenniet genomfört hela tiotal riktade kunskapsprojekt kring den svenska minoritetsgruppen romers kulturarv - projekt som oftast har inbegripit platser. Inom forskningsprojektet Rörligare kulturarv (RAÄ 2012-2014) har vi därför undersökt vilket sammantaget resultat dessa kulturarvssektorsprojekt har uppnått: vad ett svenskt romskt landskapsbaserat kulturarv kan vara, dvs. vilka slag av platser, vilka lämningar, vilka historier mm som det nu finns kunskap om, men också hur kunskapsprojekten har varit organiserade, hur man har arbetet rent konkret med den historiska kunskapen, och i vilken mån romer och resande har varit involverade.

Forskningsprojektets slutsats är att den svenska kulturarvssektorns arbete med ett romskt landskapsbaserat kulturarv omfattar betydelsefull ny kunskap, i både ett svenskt men också ett internationellt perspektiv. I många fall har representanter från de romska grupperna själva varit delaktiga i själva processen, vilket är lovande och banbrytande, men vilket också behöver vara startskottet för en fortsatt och fördjupad metodutveckling. Dessa sektorsprojekt kan betraktas som en nyckelverksamhet, inte minst eftersom de underminerar varje historierepresentation som inte beaktar att svensk historia är brokig, mångfacetterad och långt ifrån homogen.

Bakgrund och syfte med projektet

Trots att romers närvaro inom Sveriges gränser har en närmast femhundraårig kontinuitet, är kunskapen om deras historia och kulturarv fortfarande skral.[1] Om man tar i beaktande att denna närvaro har inneburit århundradelång marginalisering, ofta orsakad av fattigdom och påtvingad förflyttning, är det måhända inte så märkligt att romers plats- och landskapsbaserade historia är *än* mer obeaktad och osynlig. Men – och det är utgångspunkten i denna bok – romer har hela tiden varit *någonstans.* Det är således angeläget att på allvar återinskriva platsen i romers historia, och på så vis synliggöra romers otvetydiga närvaro. En sådan föresats innebär, bland annat, att man utmanar en av alla de många myter som kringgärdar romer och som smyger sig in så fort romer behandlas: den myt som Peter Kabachnik (2010) har kallat ”the myth of the placeless Gypsy”.

Den offentliga kulturarvssektorn ansvarar för förvaltning och kommunikation rörande kulturarvet, och det påpekas ofta att dess verksamhet är central för hur medborgare kan identifiera sig med ett gemensamt förflutet och en gemensam framtid. Det påpekas samtidigt ofta att kulturarvssektorn medverkat och fortsätter medverka till att den nationsbaserade historien framstår som en strömlinjeformad framgångssaga, och att den på så vis utesluter både heterogena identiteter och komplexa historiska förhållanden. Men är det alltid så? Inom det kunskapsfält som är i fokus i denna rapport förefaller det vara också på andra sätt. Utan att föregripa några detaljer, visar denna forskningsrapport hur den offentliga kulturarvssektorn under det senaste decenniet kan sägas ha gått i bräschen i arbetet med att uppmärksamma av romers kulturarv i Sverige. Man kan således på goda grunder förvänta sig att kulturarvsektorn, med sin stab av kulturhistoriker och kulturlandskapsexperter, är den instans som bär på den mest omfattande kunskapen på detta område. Det har blivit högst angeläget att belysa vad dessa ansatser har kunnat åstadkomma med avseende på en breddad historia.

Samtidigt kan man på goda grunder förvänta sig att den offentliga kulturarvsektorn genom detta arbete också har kommit att brottas med de svårigheter som följer med ännu inte färdigdefinierat kunskapsobjekt. I en hanteringssituation uppstår nämligen en rad frågeställningar, exempelvis: *Vad "är" en romsk plats? Hur vet man att en plats är just romsk? Hur kan den i så fall identifieras i fält? Hur skall den tolkas? Hur skall historiska uppgifter om den erhållas? Vad kan den egentligen berätta om? Hur skall den avgränsas? Hur skall den dokumenteras? Hur skall den värderas?* osv. Till detta kommer också en palett av identitetsrelaterade frågor, såsom: *Vem är rom och vem inte? På vilken nivå skall terminologin läggas fast? Hur skall historisk identitet säkerställas? Vilken betydelse skall den få?* osv. Sådana frågor är nödvändiga redskap i den statliga minoritetspolitiken som ligger till grund också för kulturpolitiken, men kommer i kulturarvsarbetet samtidigt att behöva förhålla sig till gruppinterna gränsdragningar och positioner.

Forskningsprojektet *Rörligare kulturarv? Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension* (i det följande benämnt Rörligare kulturarv) har undersökt hur, inom kulturarvssektorn, denna nya medvetenhet om de romska gruppernas historiska platser har vuxit fram, och vilken kunskapsstrategi som medvetenheten har lett till. I vilken utsträckning har romers kulturarv helt enkelt adderats på samma villkor som andra mer etablerade kulturarvsföreteelser? I vilken utsträckning innebär kulturarvshanteringen av romska platser något radikalt nytt, det vill säga en förskjutning av kulturarvsförståelsen som i förlängningen kan leda till ett *annorlunda* kulturarv?

Kortfattad teori- och metoddiskussion

Det finns många relationer mellan begreppen ’plats’, ’landskap’ och kulturmiljö, och detta gäller också begreppen ’historia’ och ’kulturarv’. Med ’plats’ avses här de rumsliga och materiella utsnitt som är behäftade med mening, en mening som kan skapas på en rad upptänkliga sätt men som vanligen

[1] En av de saker som påpekades i regeringens betänkande Delegationen för romska frågor (2010) *Romers rätt – En strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55) var att det behövs en ökad uppmärksamhet gentemot det romska kulturarvet.

innefattar både användning och avgränsning. Platser ha således anta vilken form eller karaktär som helst men det är viktigt att beakta hur de alltid består i relationer och är del av flöden både med avseende på deras innebörd och med avseende på rumslighet och materialitet. Begreppet ’landskap’ har inte en lika grundläggande betydelse för studierna, men har kommit till användning för att tydliggöra platsers relationer med varandra, de olika förbindelserna och den vidsträckta utbredningen. Inom den verksamhet som studerats används ofta begreppet ’kulturmiljö’ för att omfatta båda dessa.

Begreppet historia anger här det förflutna, dvs. allt som har hänt och varit: historia är en tidsdimension och riktning för undersökning. ’Historiska platser’ betyder alltså ’platser som har funnits förr i tiden’, och utan närmare specificering. Relationen mellan historia och kulturarv har vi hanterat på följande vis: när ’något som minner om en förgången tid’ kommer att omfattas av offentlig kulturarvssektorsbaserat intresse är det per definition ’kulturarv’. För att tala med Foucault, kan man säga att kulturarv kommer till stånd genom legitimerande urvalsprocesser inom en diskursiv formation som har offentliga institutioner som en central part. Urvalsprocesserna handlar om kunskapsanspråk, och inom forskningsfältet Heritage Studies benämns idag allmänt dessa specifika anspråk för ”authorized heritage discourse” (AHD) (Smith 2006). Vad som kan kvalificera sig som kulturarv och hur detta går till är därmed en grundläggande forskningsfråga – men också hur kulturarvsförståelser utmanas och förskjuts. Begreppet ’kulturarv’ har också en mer en mer alldaglig och normativ användning som mer tar fasta på ’det *värdefulla* historiska’. Ibland har denna alldagliga förståelse av kulturarv smugit sig in i rapportens texter.

När man i en undersökning sammanför tid och rum (här i termer av ’historiska platser’) med grupper som har en subaltern position, dvs. har en lång historia av marginalisering, behöver man genast ta itu med en rad specifika komplikationer. Den första av dessa är själva avsaknaden av traditionellt källmaterial (vilket mest effektivt har förklarats av Spivak som ett komplett osynliggörande inom ramen för en kolonial eurocentrisk modernistisk epistemologi), men det andra är att alla källor och uppgifter är starkt ideologiskt färgade (vilket mest effektivt har förklarats av Saids genom begreppet ’orientalism’: alla som avviker blir ’andrefierade’ och reduceras till stereotyper). För detta projekt har dessa förhållanden yttrat sig i att det är mycket svårt erhålla historiska uppgifter om romer, men också i att de uppgifter som finns behöver granskas, värderas och avklädas på ett särskilt sätt.

Det sägs ofta att det vi vet om romers generella historia är baserat på antingen *romantisering*, dvs. historiska uppgifter riskerar att reduceras till representationer av en exotisk men attraktiv vilde, ofta av honkön, eller på *stigmatisering*, dvs. historiska uppgifter riskerar att vara färgade av myndighetsregleringens behov att svartmåla sina objekt. Som kunskapsområde betraktat, medför därmed studier av romers platshistoria en serie alldeles särskilda utmaningar: den knappa befintliga kunskapen behöver oupphörligt sättas i perspektiv som medger att tillkomstkontexten kan beaktas. Allt detta gör emellertid behovet av en vidgad och, inte minst, platsbaserad romsk historia bara större. Med fokus på *plats* kan öppna frågor ställas och komplexa förhållanden speglas, plats utgör således en produktiv utgångspunkt för inkludering – både då och nu. Det handlar inte bara om addering av en romsk historia – det handlar om att anlägga ett pluralistiskt perspektiv på den svenska historien, och i förlängningen om att i normkritisk anda syna både sig själv och de maktstrukturer som inkluderar och exkluderar individer och grupper. Betraktat från ett annat håll, kan det faktum att romer har levt sina vardagsliv på platser i Sverige under lång tid utgöra en unik möjlighet att utforska romsk historia också vid sidan av och utanför stereotyper, stigmatisering och reglering. Vi kan förutsätta att romer avsatt också *andra slag* av spår, både immateriellt som avtryck i det kollektiva minnet, och materiellt som lämningar i landskapet. Dessa spår är inte mer objektiva än de ovan nämna, men de kan i princip vara *annorlunda* än dessa och vittna om andra aspekter.

För att uppmärksamma sådana spår behöver rådande kunskapsregimer överskridas. Det framförs ofta att vägen till ett nytt paradigm för kulturarvsverksamhet går genom att en vidgad bas för historieskrivning – att fler röster måste höras, att marginaliserade grupper behöver synliggöras. Även om sådana perspektiveringar ständigt kan hämta sin näring ur historisk kunskap och att de på så vis erbjuder möjlighet att ”arbeta sig förbi essentiella föreställningar om ursprung och hemvist” (Högberg

2013:17) behöver fokus också fästas på hur kulturarvet kommer till existens och förhandlas ”på verkstadsgolvet”, dvs. i det konkreta kulturarvsarbetet. Det är här också som förändring kan ske, och sker, och det är också här som kulturarvsteori bör hämta sin näring.[2]

Projektets huvudsakliga resultat och effekter

I det följande dras några av forskningsprojektets resultat samman. För fördjupning hänvisas till rapportens kapitel. Undersökningar visar att kulturarvssektorns kunskap om minoritetsgruppen romers historiska platser är bred och man har förstått dessa platser utifrån ett dynamiskt platsbegrepp. Den generiska platskategorin ’bosättning’ har ofta tolkats i termer av ’lägerplats’ men denna är kompletterad med platser som representerar också exempelvis näringsbaserad vistelse (marknad, tivoli eller liknande) eller tvångsbaserad vistelse (institution, barnhem eller liknande). I viss mån har också mer permanenta bosättningar uppmärksammats, såsom inom projektet Snarsmon och Krämarstan, vilket sammantaget ger en imponerande bredd. Också sett till själva enbart antalet platser, idag över hundra stycken, är kännedomen anmärkningsvärt hög.

Med avseende på de berättelser som platserna tolkas utifrån, har flera projekt tagit det historiska resandet/förflyttningen som bas (i mindre utsträckning har dock själva rummet för förflyttning inkluderats i vare sig platsurval eller berättelse). Det målas med stora penseldrag i den historiska delen av Göteborgs Stadsmuseums utställning om romer, dvs. fokus ligger på den historiska vandringen genom Europa. Man menar att romer idag är okunniga om sin historia. Utställningen innehåller emellertid också en ytterligare historisk del och i denna förankras romer till platser lokalt i Göteborg.[3] Resandekartan, en webbaserad redogörelse för resandeplatser i sydöstra Norge och sydvästra Sverige, har å sin sida istället haft ’näringsbaserad förflyttning’ som övergripande tyngdpunkt i berättelsen. När det har gällt permanenta bosättningar, har berättelsegrunden i allmänhet varit knuten till gruppen resande och deras perspektiv. Andra berättelser som identifierats handlar om förföljelse (romer såväl som resande) och om vardagsliv. I viss mån har också platser för möten med majoritetssamhället uppmärksammats.

Även om vissa projekt har haft som syfte att producera helt ny kunskap om romers historiska platser, behöver det påpekas att den nya kunskapen om dessa platser inte i första hand baseras på forskning i primärkällor i traditionell källkritisk bemärkelse (även om det förekommer). Det anmärkningsvärda är att man antingen har tagit tillvara sådant ”man har hört av någon” eller sådant ”man har läst nånstans”, dvs. det verkar som om själva uppmärksamheten (och benägenhet att gå utöver de färdiga svaren på vad en kulturmiljö innehåller) har varit det mest fruktbara.

Därutöver har projekten i hög utsträckning tillfrågat romer och resande. Kulturarvssektorsprojekten varit organiserade så att arbetet har utförts tillsammans med representanter för minoritetsgruppen ifråga, varför också romska representanter har varit involverade i själva identifieringen. Dessutom har själva tolkningen av uppgifter också passerat dessa instanser: representanter har kunnat påverka exempelvis lämpligheten att sprida vissa uppgifter, eller anonymiseringsfrågor.

---

[2] Holmberg och Bohlin (u.u.)

[3] Denna del baseras i huvudsak på Erika Perssons examensarbete i kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program.

Själva perspektivet (att platser kan rymma spår av romer) har också överförts till andra kulturarvsprojekt och sammanhang och där kunnat bidra med att andra resultat uppnåtts.[4] Det är uppenbart att kulturarvssektorns hantering av romers historiska platser har inneburit en osäkerhet. Kunskapsobjektet är inte fullt etablerat. Frågor såsom: *Hur vet man att en plats är just romsk? Vad "är" en romsk plats? Hur kan den identifieras i fält? Hur skall den tolkas? Hur skall historiska uppgifter om den erhållas? Vad kan den egentligen berätta om? Hur skall den avgränsas? Hur skall den dokumenteras? Hur skall den värderas?* osv. är långtifrån färdigbesvarade. När man har nått gränsen för fast mark har de identitetsmässigt berörda, romer och resande, att få fälla avgörandena.

Man verkar inte heller ha en entydig linje kring hur identitetsfrågorna (*Vem är rom och vem inte? På vilken nivå skall terminologin läggas fast? Hur skall historisk identitet säkerställas? Vilken betydelse skall den få?*). Medan vissa kunskapsprojekt har valt den minoritetspolitiska indelningen, har andra valt att tydligt särskilja resande från romer. Det är en intressant iakttagelse, men det går inte att sia vilka konsekvenser sådana ställningstaganden får på längre sikt.

De mer övergripande frågorna som detta forskningsprojekt har ställt har varit *I vilken utsträckning har romers kulturarv helt enkelt adderats på samma villkor som andra mer etablerade kulturarvsföreteelser?* och *I vilken utsträckning innebär kulturarvshanteringen av romska platser något radikalt nytt, det vill säga en förskjutning av kulturarvsförståelsen och i förlängningen ett annorlunda kulturarv?* Svaren på dessa stora frågor låter sig inte enkelt formuleras. Det finns dock mycket som tyder på att hanteringen ännu inte har handlat om egentlig addering, dvs. att romers eller resandes historiska platser skulle skyddas på samma sätt som kulturarvsobjekt i övrigt. I mindre utsträckning har kunskapen om romers och resandes historiska platser kommit att föras över till kulturmiljövården, dvs. att platserna eventuellt kan komma att få skydd på grundval av denna historiska identitet.[5] Vad denna rapport visar är istället hur uppmärksamhet och incitament i form av projekt har medfört en ny medvetenhet inom sektorn om att det finns platser som kan kopplas till romers och resandes historia, samt att sektorn har genomfört dessa projekt genom ett stort mått av delaktighetsarbete.

Eftersom kulturarv ofta förstås som en monolit och kulturarvisering som en homogeniseringsprocess, har de interna förskjutningarna inom officiell kulturarvsförstelse och kulturarvshantering hitintills ofta förbisetts.[6] Det som rapporten alltså pekar ut är själva den omformering av kulturarvsförståelsen som just nu pågår inom kulturarvssektorn.
Inom forskningsprojektet Rörligare kulturarv har också ytterligare två frågor hanterats. Dels en exempelstudie om hur romers historiska platser kan identifieras i ett stadslandskap, och dels hur forskningsfronten kring romers historiska platser ser ut. Den första frågan, romers historiska platser i ett stadslandskap, har lett till identifiering av hela 14 platser genom analys av Göteborgsbaserade sekundärkällor. Diskussionen rör villkoren för deras placering, stadsmarginalens betydelse, och i synnerhet hur reglering av rörlighet har påverkat placering.[7]

---

[4] Jr Holmberg & Bohlin (u.u)

[5] Diskussioner har förts både i Göteborg och Uddevalla.

[6] För studier av kulturarvsförskjutning också i andra kontexter, se Holmberg (2006) och Holmberg (2008).

[7] I Holmberg (2010) diskuterades tältläger i relation till stadsutveckling mer generellt. I en kommande forskningsartikel (Holmberg & Persson u.u.) diskuteras dessa fynd i relation till stadsutveckling men framförallt också vad ny kunskap om bredden i upplåtelseformer tillför.

Forskningsfronten har belysts i tre delstudier. Den ena levererar en översikt över arkeologisk verksamhet riktad mot romska grupper i internationell belysning, men visar framförallt vad som har skett inom Sverige. En annan studie levererar en översikt över forskning om kulturarvsaktiviteter beträffande romer. Det är problematiskt menar en del forskare, att romers historia tenderar att bli reducerad till de kulturella stereotyper som redan existerar inom ramen för kulturarvspresentation. Sådana representationer leder till romantisering och exotisering, och det påpekas att också de faktiska övergrepp mot romska grupper som ägt rum och som fortfarande pågår blir osynliggjorda av dessa representationsformer. Den tredje studien tar de kritiska frågorna ett steg längre i ett teoretiskt utforskande av mötet mellan två ojämlika enheter: dels en internationell kulturarvshantering i Unescos snitt vilken i en strävan mot soliditet och stabilitet spelas ut genom socio-politiska territorieanspråk (genom institutioner, experter, praktiker, diskurser, kunskap och teknologier), dels ett nomadiskt subjekt (men också nomadism and nomadiskt tänkande) med bäring på de socio-politiska kategorierna de-territorialisering, mobilitet och genomsiktlighet.

De forskningsfrågor som med denna bok lämnas vidare, handlar dels om platserna som sådana, och dels om kulturarvssektorns hantering av dem. När det gäller platserna som sådana är det en nyckelfråga hur kunskapen om dem och läsningen av dem skall kunna blir mer initierad. Först och främst är det en perspektivfråga: vad krävs för att kunskapen om romers historiska platser skall vinna legitimitet? Är en etnisk tolkning den mest strategiska? Vad skulle ett mer pluralistiskt perspektiv kunna ge?

Sedan handlar det om kulturarvssektorns två roller – myndighetsutövning respektive dialog – och där denna rapport visar att uppmärksamheten mot romers historiska platser har skett inom ramen för, eller i kölvattnet av, särskilda satsningar (Kalejdoskop m.fl). Ofta har sektorsprojekten varit samverkansprojekt mellan exv. länsstyrelser och museer, och det har funnit mycket lite fokus på hur kunskapen i förlängningen eventuellt skall kunna implementeras i det reguljära kulturmiljöarbetet.

Detta medför att de identifierade platserna hitintills i mycket liten utsträckning kommit att bli överförda och upptagna i myndighetsutövning. Också detta kan behövas för legitimitet. Men för att åstadkomma detta, behöver också vissa epistemologiska grundfrågor konfronteras. Vem identifierar platserna och på vilka grunder sker detta? Vilken roll ges romer och resande i detta arbete? Hur skall den nyvunna kunskapen föras vidare bland kulturarvssektorns experter? Hur skall omvärlden få dela erfarenheterna och kunskapen?

Resultatens placering i förhållande till nationell och internationell översikt av tidigare forskning inom området

För att sätta in studierna av den svenska kulturarvssektorns kunskap om och arbete med romers historiska platser i sin kontext, kommer avsnittet nedan att ge en första översikt över de svenska offentlig kulturarvsaktiviteter där romers historia (och platser) blivit särskilt uppmärksammade. Genomgången tar upp de tiotalet verksamheter som fram till idag, 2014, genomförts. Genomgången följer i stort den ordning i vilken projekten bedrivit. I rapportens kapitel 3, 5, 6 och 7 kommer ett par av dessa kunskapsprojekt att presenteras mer ingående tillsammans med analyser av deras historierepresentation och arbetsformer.

- *Romerna, vägarna, platserna* Det allra tidigaste projektet av detta slag tillkom år 2002 och hade sin bakgrund i Riksantikvarieämbetets satsning Agenda kulturarv. Projektet hette ”Romerna, vägarna, platserna” och drevs av Malmö museer. I projektet samarbetade Malmö museer med romer som själva dokumenterade platser vilka

tidigare hade använts som boplats eller färdväg. Platserna presenterades sedan som en del i utställningen ”Bortom romantik och plåga” på Malmö museer år 2003. Med utställningen ville museet belysa och ge legitimitet åt det romska kulturarvet som ett led i att arbeta för att motverka fördomar och diskriminering av romer i samhället i stort (Hansen & Johnson 2012).

- *Snarsmon* År 2004 genomförde Bohusläns museum arkeologiska utgrävningar vid resandeboplatsen Snarsmon i norra Bohuslän (Andersson 2008). Fynden från Snarsmon visas idag inom ramen för Bohusläns museum fasta utställning om resande - Möt resandefolket! - och har sin fortsättning också i projektet Resandekartan (se nedan).
- *Romska spår – vägar, platser berättelser* Jämtlands läns museum och Länsstyrelsen i Jämtland påbörjade år 2005 projektet ”Romska spår – vägar, platser berättelser”. Här behandlades det moderna samhällets historia ur ett romskt perspektiv, och med fokus på platser och kontaktytor som kunnat belysa livsvillkor för romska grupper under det moderna samhällets framväxt, var syftet att belysa representativitetsaspekter i kulturarvsarbete. Projektet är ännu inte slutrapporterat.
- *500 år – romsk närvaro i Stockholm* Stockholms stadsmuseum i samarbete mellan Romskt kulturcentrum startade projektet ”500 år – romsk närvaro i Stockholm” år 2009. Syftet var att inkludera romska perspektiv i berättelsen om stadens historia, och den ursprungliga projektplanen var att inventera Stockholms institutioners arkiv för att söka efter spår av romska grupper i samlingarna, material som senare var tänkt att användas till en utställning på Stockholms stadsmuseum. Arkivsökningarna har inte genomförts i den omfattning som från början var planerat.
- *Den skandinaviska resandekartan* År 2010 och som följd av utgrävningarna i Snarsmon, startade Bohusläns museum och Östfoldmuseerna/Haldens historiske Samlinger tillsammans med resandeorganisationer i Sverige och Norge projektet ”Den skandinaviska resandekartan” (fortsättningsvis kallad Resandekartan). Syftet med Resandekartan är att visa ett hittills ”dolt kulturarv” och därigenom bidra till en breddad historieskrivning. Projektet Resandekartan består i kartläggning och dokumentation av platser kopplade till resandes historia i de svensk-norska gränstrakterna i Bohuslän, Dalsland och Östfold. Kartan presenteras i digital form på webbplatsen http://resandekartan.se/. Resultat från projektet har sammanställts i en projektrapport (Andersson 2012). Samarbetet har efterföljande år även utvidgats till Glomdalsmuseet i Norge samt Värmlands museum och Örebro läns museum i Sverige.
- *Krämarstaden – plats och berättelser* Genom samverkansprojektet ”Kalejdoskop – sätt att se på kulturarv” (2010 – 2012), en nationell satsning vid landets länsstyrelser med syfte att hitta nya arbetsmetoder som inkluderar och berör fler människor i kulturmiljöarbete, drevs flera projekt om romers historia. I projektet ”Krämarstaden – plats och berättelser” var målet att dokumentera en tidigare resandebosättning i Örebro län. Projektet fokuserade på att skapa en dialogprocess kring bevarande och vård av platsen.
- *Romernas samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län* Det andra projektet, ”Romernas samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län”, syftade till att dokumentera, lyfta fram och bevara samlings- och boplatser i länet som haft betydelse för romer. Arbetet genomfördes i samarbete med Romskt kulturcenter i Malmö och medförde att man i viss utsträckning kunde komma i kontakt med personer som själva hade minnen från dessa platser (Holmberg och Weijmer 2012).
- *Ett annat Stockholm* Projektet ”Ett annat Stockholm” startades år 2013 inom ”Kalejdoskop” genom samarbete mellan Stiftelsen Kulturmiljövård, Mångkulturellt

Centrum i Botkyrka samt Riksantikvarieämbetet. Projektet syftar till att ifrågasätta den rådande bilden av det moderna samhällets framväxt som en framgångssaga. Genom att på åtta platser i Stockholm belysa andra historiska skeenden än vad som traditionellt görs vill projektet till att bidra till en mer heterogen historieskrivning. En sådan plats är Tantolunden, en park som tidigare varit mötes- och boplats för romer på Södermalm.

- *Romer i Västernorrland* Efter projekttidens slut har ett par Kalejdoskoprelaterade projekt fortsatt. Ett sådant exempel är ”Romer i Västernorrland”, ett samarbetsprojekt mellan kommunerna i Sundsvall, Örnsköldsvik och Sollefteå. Ett viktigt syfte i projektet är att skapa nätverk och samarbeten med romer i länet. Genom intervjuer och seminarier ska berättelser kopplade till platser i länet med romsk anknytning dokumenteras. Kunskapen ska senare spridas i någon form.
- *Möt resandefolket!* Bohusläns museum har idag som nämnts ovan den fasta utställning om resande ”Möt resandefolket!” vilken berättar resandefolkets historia och kultur och även skildrar historiska övergrepp mot resande som utförts av majoritetsbefolkningen och myndigheter. Utställningen öppnade 2012 och var Sveriges första fasta museiutställning om resande.
- *Möt romerna på Skansen* En annan form av kulturarvsaktivitet som behöver nämnas är det sedan år 2012 årliga arrangemanget ”Möt romerna på Skansen” som anordnats tillsammans med Romskt kulturcentrum i Malmö. Arrangemanget pågår under en vecka och programmet innehåller aktiviteter kring romsk kultur och traditioner som flamencodans, musik och romska berättelser. Besökare kan även möta romer som själva upplevt lägerliv och se en nyproduktion av en romsk vagn från 1950-talet. Arrangörerna vill med veckan uppmärksamma att den romska kulturen är en del av det gemensamma kulturarvet.
- *Rom san – är du rom?* ”Rom san – är du rom?” är ett utbildningsprojekt i framförallt utställningsformat som har bedrivits i samarbete mellan Göteborgs stadsmuseum och externa initiativtagare genom finansiering av Europeiska socialfonden (ESF). Det övergripande syftet har varit att åstadkomma attitydförändringar hos majoritetsbefolkningen gentemot romer. Romer har involverats i planering och genomförande. Utbildningsdelen av Rom san har nått över femton tusen personer, medan utställningen har haft cirka 130 000 besökare. Göteborgs stadsmuseum fick på grund av utställningen utmärkelsen Årets museum 2014, och Svenska museer och Svenska ICOM utnämnde också Rom san till Årets utställning 2014. Ett av projektets delmål var formulerat i termer av ”att dokumentera och bevara det romska arvet i Västsverige”.

Vad denna översiktliga genomgång visar, är att romers kulturarv och historiska platser har fått en ständigt ökande uppmärksamhet inom ramen för en svensk offentlig kulturarvsverksamhet under de senaste lite drygt tio åren. Det har varit en jämn ström av aktiviteter och dessa har också varit geografiskt utspridda. Flera av dessa kulturarvsprojekt kommer utförligt att behandlas i denna rapport.

För att sätta den svenska kulturarvssektorn arbete med romers historiska platser i en vidare internationell kontext av kulturarvsaktiviteter med bäring på romer, kommer avsnittet nedan att presentera en några av de initiativ utanför Sveriges gränser som har uppmärksammat romers historia. Genomgången gör inte anspråk på att vara komplett, men tar upp de verksamheter av detta slag som har offentlig finansiering (några mindre exempel på privata initiativ nämns också). Samtliga exempel, med undantag för ett nordamerikanskt initiativ, härrör från Europa.

Till att börja med måste konstateras att det internationellt sett (liksom i Sverige, se ovan) endast finns ett fåtal exempel på fasta utställningar om romers historia. Tre av dessa finns i östra Europa: museet i Tàrnow, Polen, och Muzej Romske Kulture i Belgrad, Serbien, samt museet över romsk kultur (Muzeum romské kultury) i Brno, Tjeckien, samt även delar av minnesplatsen och museet Auschwitz – Birkenau. Utanför Östeuropa kan nämnas Museo Etnológico de la Mujer Gitana, i Granada, Spanien, som är inriktad mot den kvinnliga delen av romers andalusiska kultur i Andalusien.

Inom den offentliga kulturarvsverksamheten är annars tillfälliga utställningar eller samlingar det vanligaste sättet att presentera romer, exempel på detta är The Robert Dawson Romany Collection vid Museum of English Rural Life, University of Reading i Storbritannien samt A Roma Journey, en on-line utställning producerad av the European Library Exhibitions, och som under 2005–2010 visade upp källor till romsk kultur och historia, såsom uppslagsverk, sånger, familjefoton med mera.

Det finns en rad privata museer och samlingar i Europa som har mer eller mindre permanenta utställningar tillägnade romsk historia och kultur. Här kan nämnas The British Gordon Boswell Romany Museum vars samlingar består av vagnar, tält och föremål, The Lyme Regis Museum som har en mer lokalhistorisk inriktning, samt The Wardown Park Museum i Luton. Att det i Storbritannien finns flera museer som initierats av romska grupper själva eftersom de känt sig bortglömda av offentliga kulturarvsaktörer har rapporterats av Bowers (2006), journalist och själv rom.

På en övergripande europeisk nivå har Europarådet sedan 2010 haft en särskild sektion för romers rättigheter. Genom projekt och aktiviteter sammanför sektionen regeringar, EU och romer. Vissa projekt som finansierats syftar till att bidra till en ökad medvetenhet kring romers historia och kulturarv i Europa (Council of Europe 2014). Projektet Route of Roma Culture and Heritage (2010–2012) utfördes i samverkan mellan offentliga museer och företrädare från romska intresseorganisationer i Storbritannien, Tyskland, Slovenien, Rumänien och Grekland. Syftet med projektet var att i respektive land främja och informera om romskt kulturarv genom utställningar och aktiviteter som visade olika delar av romsk kultur som dans, teater, måleri/fotografi, berättande och musik (Liégois 2012:158-161). Projektet ”Teaching the Roma genocide” hade istället som syfte att arbete för hågkomsten av den romska förintelsen. Projektet har producerat läromaterial om den romska historien och kulturen, organiserat möten och andra aktiviteter och arbetar med att sammanställa en webbplats dedikerad till minne av de händelser som inträffade för romer under andra världskriget (Liégeois 2012). I ett annat EU-finansierat projekt undersökte the Surrey History Centre i Storbritannien hur romskt kulturarv i form av föremål, dokument och historia representerades i museum, bibliotek och arkiv i Surrey (Bowers 2006).

Utanför EU har romsk historia och kulturarvs också beaktats av offentliga organ, om än i en utsträckning som är svår att uppskatta. Ett intressant exempel utgörs av The United States Commission for the Preservation of America’s Heritage Abroad som har publicerat rapporten *Roma Historical and Cultural Heritage Sites in Poland* (Gruber 2009) i vilken det redogörs för platser i Polen som har betydelse för romskt kulturav: pilgrimsorter, minnesplatser för den romska förintelsen, museer med privata samlingar, boplatser, begravningsplatser och även platser förknippade med martyrskap och kända romska personer.

Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet

Under loppet av (vad man vet) sjuhundra år har Romer efterlämnat fysiska och immateriella avtryck i det europeiska kulturlandskapet, spår som dock endast sällan röner allmän uppmärksamhet i termer av historia eller kulturarv. Detta bidrar till en mycket skev bild av både samtiden och historien, men inte minst av vilka vi är. Kulturarvssektorn står inför en stor utmaning i dessa tider av migration. Samtidigt har den svenska offentliga kulturarvssektorn under senaste decenniet genomfört hela tiotal riktade kunskapsprojekt kring den svenska minoritetsgruppen romers kulturarv - projekt som oftast har inbegripit platser. Våra resultat i studiet av dessa kulturarvssektorsprojekt visar att mycket har uppnåtts för att synliggöra ett glömt och undanträngt kulturarv: vad kan ett svenskt romskt landskapsbaserat kulturarv vara, dvs. vilka slag av platser, vilka lämningar, vilka historier mm som det nu finns kunskap om, men också hur kunskapsprojekten har varit organiserade, hur man har arbetet rent konkret med den historiska kunskapen, och i vilken mån romer och resande har varit involverade.

Forskningsprojektets slutsats är att den svenska kulturarvssektorns arbete med ett romskt landskapsbaserat kulturarv omfattar betydelsefull ny kunskap, i både ett svenskt men också ett internationellt perspektiv. I många fall har representanter från de romska grupperna själva varit delaktiga i själva processen, vilket är lovande men långt ifrån färdigarbetat. Det behövs en fördjupad diskussion om hur metodutvecklingen skall äga rum inom delaktighetsområdet. Dessa sektorsprojekt kan emellertid betraktas som en nyckelverksamhet, inte minst eftersom de underminerar varje historierepresentation som inte beaktar att svensk historia är brokig, mångfacetterad och långt ifrån homogen.

Resultatspridning - nuläge och framtidsläge

Projektets resultat har spridits genom en omfattande publikation på svenska utgiven på Makadam förlag som finns tillgänglig online på https://guoa.ub.gu.se/handle/2077/38342 och som kommer att presenteras på *Bok & Bibliotek 2015*. Publikationen har också fått medial uppmärksamhet, bland annat genom intervju och pålysning i radioprogrammet Radio Romano / Sveriges Radio http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2122&artikel=6102724 . Förutom ett par forskningspublikationer för internationella tidskrifter, har projektets resultat också presenterats på internationella forskningskonferenser, såsom ACSIS 2016 där förutom en paperpresentation, också själva projekttemat som sådant fick utgöra utgångspunkt för en särskild spotlight session (http://www.isak.liu.se/acsis/konferenser?l=sv Programboken sid 24, 26). Överföringen av projektets erfarenheter till kulturarvssektorn i stort har skett på flera sätt: genom utarbetande av underlag bland annat till Göteborgs Stadsmuseums utställning *Rom san - är du rom?*, genom samverkan med DAG, genom presentation vid Riksantikvarieämbetets personalinterna Mångfaldsseminarium under hösten 2014, men också genom referensgruppsdeltagande i det nyligen påbörjade RAÄ-finansierade forskningsprojektet I stadens utkant. För framtiden planeras projektets resultat, samt inte minst erfarenheterna från projektarbetet, att bli utgångspunkt för bland annat forskningsansökningar inom fältet kulturarvssektorns möten med nationella minoriteters kulturarv och minne, men också utgöra del av moment och kurser vid Göteborgs universitet (Institutionen för kulturvård samt Critical Heritage Studies).